

DANGIŠKASIS GLOBĖJAS AR/IR TAUTOS HEROJUS? ŠV. KAZIMIERO VAIZDINYS XX A. AŠTUNTO IR DEVINTO DEŠIMTMEČIŲ POGRINDŽIO PERIODINĖJE SPAUDOJE

KATARZYNA KORZENIEWSKA

Iki šiol tarusios paskutinį (bet, žinoma, ne galutinį) mokslo žodį šv. Kazimiero gerbimo tema Sigitos Maslauskaitės-Mažylienės studijos pabaigoje galima rasti sugestiją, kad štai kitiems tyrėjams paliekama tirti mažiau įdomi, vélesnė šio kulto istorija – XIX ir XX a.¹ Maslauskaitės-Mažylienės išvados lyg provokuoja klausiti, kodėl šventojo karalaičio gerbimas šiais šimtmečiais ėmė silpnėti. Iš tiesų, Lietuvos pogrindžio periodinėje spaudoje paskutiniais sovietmečio dešimtmečiais, turint omenyje jos ryškų nacionalistinį (neutraliąja šio žodžio prasme) palinkimą, apie šv. Kazimierą – Lietuvos dangiškąjį globėją, buvo rašoma palyginti mažai. Pavyzdžiui, pogrindinėje *Aušroje* jis minimas daug rečiau negu Jonas Basanavičius ar Vytautas Didysis, kuo galima įsitikinti peržiūrint žurnalo asmenvardžių rodyklę². Tie pogrindžio leidiniai, kurie nebuvo leidžiami katalikiškoje terpėje (pavyzdžiui, *Laisvės šauklis*, *Vytis*, *Alma Mater*), iš viso neminėjo tautos globėjo asmenybės nė jo mirties 500 metų jubiliejaus, nė jokia kita proga, nors jų leidėjai deklaravo ir tebedeklaruoja rūpestį visų pirma tautos reikalais³.

The research has been financed with the resources of the National Science Center awarded in the framework of financing post-doctoral internship under the decision no. DEC-2013/08/S/H53/00508.

¹ Sigita Maslauskaitė-Mažylienė, *Dzieje wizerunku św. Kazimierza od XVI do XVIII wieku. Między ikonografią a tekstem*, z języka litewskiego przełożyła Katarzyna Korzeniewska, Wilno: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013, p. 319–320. Naudojuosi Maslauskaitės veikalų vertimu į lenkų kalbą, autorės peržiūrėtu, papildytu ir patikslintu.

² Žr. http://www.lkbkronika.lkbkronika.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=229&Itemid=166#k, (2016-05-16). Čia galima rasti JAV perleistus *Aušros* numerius.

³ Žr. „Tiesos sargyboje („Alma Mater“ redakcijos žodis skaitytojui)“, in: *Alma Mater. 1979: Lietuvos pogrindžio leidinys*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2009, p. 36; Antanas Terleckas, „Įvadas“, in: *Vytis*, d. 1: [1979], Nr. 1–3, Vilnius: Lietuvos laisvės lyga, 1993, p. 3–6.

Turint omenyje ne tik sovietmečio ateizaciją, bet visų pirma – moderniąją sekularizaciją, tyrėjui kyla pagunda konstatuoti: Antanui Terleckui, Juliuui Sasnauskui, o gal ir kun. Sigitui Tamkevičiui – kaip lietuviškosios antisovietinės opozicijos veikėjams, jau neberekėjo šv. Kazimiero kaip tautos herojaus tautiškumo idėjoms reikšti. Apie politiką (taip pat religijos ir politikos santykį) buvo kalbama sekuliaria kalba⁴. Tačiau sekularizacija sovietų Lietuvoje nebuvo linijinis, akivaizdus procesas, ir jis dar per mažai tirtas, kad galima būtų sakyti, koks „buvo“⁵. Tuo tarpu lietuviškumo ir katalikybės „sąjungos“, galėjusios sudaryti dirvą šventojo šalies globėjo gerbimo sklaidai, egzistavimu paskutiniaisiais sovietmečio dešimtmečiais lyg ir niekas neabejoja.

Ne vien šventasis Kazimieras. Tokiam katalikiškumo ir tautiškumo santykiui nesunku rasti analogų. Istorinį jo aspektą nagrinėjo Stefanus Czarnowski (1879–1937), Prancūzijoje ir Lenkijoje dirbęs sociologas ir folkloristas, ištikimas Emilio Durkheimo mokinys. Atskirą studiją skyrė būtent tautinio herojaus reiškiniui ir pasiūlė jo apibrėžimą: juo gali būti tik miręs žmogus, jis nelaikomas dievybe, jam nepriskiriamas nemirtingumas tiksliaja prasme, bet jis ir miręs laikomas savu, bendruomenės (tautos) nariu ir įkūnija (gina, pasiekia) bendruomenei (tautai) svarbias vertybes, jai aktualias „čia ir dabar“⁶, taigi – herojus socialiai išlieka „amžinai gyvas“. Tautos herojai – dažniausiai vyrai, bet būna ir moterų-herojų. Czarnowski mini Prancūzijos Joaną d’Arc.

Gali kilti įspūdis, kad tokiam „sveikaprotiškam“ apibrėžimui sukurti nebūtinas socialinių mokslų klasikas, tačiau reikia prisiminti, kad Czarnowski pasiūlė jį savo disertacijoje dar 1911 m., taigi – prieš amžių, kai sekulariza-

⁴ *Lietuvos politinės minties antologija*, t. III: *Politinė mintis Lietuvoje, 1940–1990*, sudarė Justinas Dementavičius, Kęstutis Girnius, Algimantas Jankauskas, Alvydas Jokubaitis, Vytautas Radžvilas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013; ypač žr. Vytauto Radžvilo „Įvadą“. Sudarytojų atrinktuose tekstuose, kuriuos jie laiko politinės minties apraiška, paskutiniaisiais sovietmečio dešimtmečiais religinio kalbėjimo (apeliavimo į Dievą, šventuosius ar šiaip bet kokią transcendenciją) beveik nėra, su sąlygine išimtimi Nijolės Sadūnaitės kalboje teisme 1985 m. (p. 266–270).

⁵ Žr. Nerija Putinaitė, *Nugenėta pušis: Ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015, p. 263–271. Putinaitės studija – bene vienintelė skirta būtent ateizacijos temai. Savo tyrimo pabaigoje autorė vis dėlto parodo, kad ateizacija neatnešė kryptingo visuomenės sekularėjimo.

⁶ Stefan Czarnowski, *Kult bohaterów i jego spoleczne podłoże: Świąty Patryk jako bohater narodowy Irlandii*, Warszawa: PWN, 1956, p. 13–30; prancūziškas originalas: *Le culte des héros et ses conditions sociales: Saint Patrick héros national de l’Irlande*, Paris: Librairie Félix Alcan, 1919.

cijos procesai tik buvo pradėti atpažinti ir aprašinėti. Šio apibrėžimo pritaikymas analizėje parodo, kad tiriant tautinio herojaus reiškinių, būtina atskirai matyti konkrečios asmenybės biografiją ir jos atminimo bei įvaizdžio istoriją. Tai buvo pakankamai nauja įžvalga praeito amžiaus pradžios sociologinėje mintyje, o ir dabar – gal ne visiems praeities tyrėjams ji savaime aiški.

Czarnowski religijoje matė daugelio visuomenės reiškinių šaknis, o tautos herojų kultą siejo su protėvių garbinimu⁷. Jo siūlomas apibrėžimas, atsietas nuo bet kokių teologinių prielaidų, pats gali būti laikomas žengiančios sekuliarizacijos apraiška. Sociologas šį apibrėžimą sukūrė šv. Patriko – Airijos globėjo – gerbimo analizei, o jį taikydamas parodė šio kulto istoriskumą ir jo socialinį pobūdį. „Šventieji sudaro atskirą herojų kategoriją“⁸, – rašo Czarnowski, tad panašiai galima būtų tirti ir bet kurio pasaulietinio herojaus kulto raidą. Išsami Czarnowskio studija, paremta gausiais senosios airių literatūros rašytiniais šaltiniais ir etnografiniais duomenimis, atkuria šventojo šalies globėjo gerbimo istoriją ne tik tipologiškai, bet ir genetiškai jį siejant su klano (bendruomenės) mirusiojo vado kultu. Czarnowskio perspektyvoje šv. Patrikas rodomas ne vien kaip katalikų – šalies tikinčiųjų – atstovas ir globėjas, bet ir kaip tautos-bendruomenės pagarbiai prisimenamas didvyris. Kitaip tariant, Patrikas – šventasis ir airių tautinis herojus, globoja tarsi dvi bendruomenes: Airijos Katalikų Bažnyčią ir katalikiškąją airių tautą, o abi šios bendruomenės prieš šimtą metų (kaip ir dabar) didele dalimi tarpusavyje persiklojo ir viena kitoje (beveik) išsitemko.

Nors šv. Kazimiero gerbimo istorija daug trumpesnė negu šv. Patriko, tačiau ir šv. Kazimieras atitinka Czarnowskio apibrėžtą tautinio herojaus tipą. Jau minėtoje Maslauskaitės-Mažylienės studijoje nurodoma, kad šv. Kazimiero kaip Lenkijos ir Lietuvos globėjo vaizdinys atsirado vėliausiai Baroko epochoje⁹ ir tapo patvariu, svarbiu šventojo vaizdavimo motyvu. Tyrėja dar pagilino šio vaizdavimo tipo analizę gretindama šv. Kazimierą su Viduramžių valdovais – dangiškaisiais karalysčių (valstybių) globėjais¹⁰ (tokį šventųjų-herojų tipą išskiria ir Czarnowski¹¹).

XVI a. suformuotas šv. Kazimiero – tautos ir valstybės globėjo vaizdi-

⁷ *Ibid.*, p. 18–86.

⁸ *Ibid.*, p. 31.

⁹ Sigitą Maslauskaitė-Mažylienė, *op. cit.*, p. 125.

¹⁰ Sigitą Maslauskaitė, „Królewicz Kazimierz, patron Polski i Litwy – święty władca“, in: *Politeja. Studia litewskie*, Kraków, 2011, Nr. 2 (16), p. 95–128.

¹¹ Stefan Czarnowski, *op. cit.*, p. 232.

nys kito ir tebekinta. Toliau straipsnyje bandysiu apžvelgti trumpą (dviejų dešimtmečių) šv. Kazimiero kulto sklaidos atkarpą specifinėje terpėje: Lietuvos antisovietinės opozicijos aplinkoje.

Apie šaltinius. Šv. Kazimieras nėra labai dažnai minimas prieinamų pogrindžio periodinių leidinių puslapiuose. Analizės išsamumą riboja tai, kad ne visi pogrindyje leisti žurnalai buvo rasti ir dabar prieinami. Panaudosiu visų pirma tuos, kurie buvo perleisti rinkinių pavidalu: tai *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika* (toliau – *Kronika*) ir (didesne dalimi) *Aušra*. Šie du rinkiniai prieinami interneto svetainėje *lbbkronika.lt*. Ja naudojuosi pateikdama nuorodas. Paskutinių, neperleistų *Aušros* numerių nė vieno nepavyko man (kaip ir kitiems tyrėjams) rasti¹², tarp jų – svarbaus šio straipsnio temai – jubiliejinio, šv. Kazimierui skirto 1984 m. numerio. Jo pasirodymą ir pagrindinę temą mini *Kronika*¹³.

Atskiru tomu buvo išleistas rinkinys *Rūpintojėlis: Pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys*¹⁴. Labiau religinis savo tematika *Rūpintojėlis* šv. Kazimierui skyrė tik vieną straipsnį, pačiame pirmame numeryje¹⁵. Žurnale nepaskelbtas joks jubiliejinis straipsnis šventojo tema, nes 1984 m. numeris iš viso nebuvo išleistas. Šventasis tačiau minimas keliose vietose (pavyzdžiui, *Rūpintojėlyje* publikuotuose vykupų laiškuose tikintiesiems).

Kiti leidiniai – *Viltis*, *Dievas ir Tėvynė*, *Tiesos kelias*, *Ateitis* – atskirais numeriais prieinami Genocido aukų muziejuje Vilniuje ir Jėzuitų bibliotekose

¹² Tarp 1974 ir 1992 m. Čikagoje išėjo 10 tomų *Kronikos* – pilnas rinkinys. *Aušrą* perleido Akademinės skautijos leidykla Čikagoje: 1977–1983 m. išėjo 7 tomai. Paskelbti 7 rinkiniai apima numerius nuo 1 iki 35, išėjusio 1983 m. Vėlesni (ėjo iki 1988 m.) liko neperleisti ir nė vieno numerio man nepavyko rasti. Pogrindžio spaudos tyrėjas Egidijus Jaseliūnas mano, kad kai kurie numeriai, leisti 1985–1988 m., gali būti dingę arba „užsislėpę“ privačiose kolekcijose; žr. Egidijus Jaseliūnas, „Krikšto jubiliejaus atgarsiai pogrindinėje savilaidoje“, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, Vilnius, 2007, t. I: *Katalikai ir valdžios XX amžiuje*, sudarė Arūnas Streikus, p. 76, išn. 1.

¹³ *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 8, Nr. 65, Chicago: Lietuvos Kronikos Sąjunga, 1987, p. 329–330.

¹⁴ *Rūpintojėlis: Pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys*, sudarė ir parengė Benvenuta Ada Urbonaitė, Kaunas: Judex, 2000. Toliau laikraštis *Rūpintojėlis* cituojamas iš šio leidinio.

¹⁵ K. Tylenis, „Atsigrėžkime į šventąjį Kazimierą“, in: *Rūpintojėlis*, 1977, Nr. 1, p. 30–32. Dėkoju Elenai Počiulpaitei už pastabą, padarytą konferencijoje *Excellentia virtutum: Šventieji Lietuvos kultūroje*: klydau teigdama, kad šv. Kazimierui *Rūpintojėlio* leidėjai neskyrė nė vieno atskiro straipsnio.

Kaune ir Vilniuje¹⁶, taip pat – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (kun. Prano Račiūno kolekcijoje). Atskirus straipsnius Lietuvos globėjui skyrė tik *Viltis*.

Didelė dalis čia analizuojamų rašinių atsirado rengiantis šv. Kazimiero mirties 500 metų minėjimui (1984) ir šio jubiliejaus proga. Daugiausia vietos šv. Kazimierui skyrė *Viltis* (1984, Nr. 3), leista Kaune Edvardo Šiugždos pastangomis 1983–1985 m.¹⁷ Ten paskelbti net keli rašiniai, jam dedikuotas jubiliejinis 1984 m. Nr. 3¹⁸. Prieinamuose *Aušros* numeriuose šv. Kazimieras minimas herojiškai tik vieną kartą – rašinyje „Keturiasdešimt metų (1904–1944)“¹⁹. Įvairiais kontekstais šv. Kazimieras paminėtas bent dviejuose *Dievo ir Tėvynės* numeriuose (1981, Nr. 19; 1982, Nr. 20, abu saugomi Genocido aukų muziejuje Vilniuje). *Kronika*, rašydama apie šv. Kazimierą kaip Lietuvos globėją, išlaikė sau būdingą „faktų kalbos“ stilių, dėmesį skirdama pirmiausia šventojo karalaičio jubiliejaus minėjimams ir jų trukdymams. Visą medžiagą sudaro keliolika tekstų, kurių pagrindu, atsižvelgiant į žanro ir konteksto ypatybes, bandysiu atkurti kiek ir kaip šv. Kazimieras buvo vaizduojamas Lietuvos globėju, taigi – tautos herojumi.

Kam ir kada herojus? Šv. Kazimiero šventumo ir didvyriškumo (taip pat ir tautinio herojiškumo) supratimas nuo pat pradžių buvo kuriamas ir aktualinamas Bažnyčioje. Dalis jo vaizdinio reprezentuoja universaliomis laikomas krikščioniškas dorybes (skaistumą, gailingumą, nuolankumą, pamaldumą). Jis atitinka ir šventojo-šalies globėjo tipą, kuriam priklauso ir aptartas šv. Patriko atvejis. Maslauskaitė gretina šv. Kazimiero vaizdinį su regione populiaraus dangiškojo globėjo tipu – valdovo-krikštytojo pavyzdžiais²⁰. Konkreti tos globos apraška – šv. Kazimiero kariniai stebukai, papildę jo vaizdinį XVII a.²¹ Vėliau karalaitis sarmatiškais rūbais imtas vaizduoti kaip Abiejų Tautų Respublikos politinės tautos „vienas iš

¹⁶ Dėkoju Genocido aukų muziejaus darbuotojams už visokeriopą pagalbą ieškant leidinių ir tėvams jėzuitams – už galimybę savarankiškai ieškoti pagrindinio leidinių jų bibliotekose Vilniuje bei Kaune ir jais pasinaudoti.

¹⁷ Interviu su pagrindžio veiklos dalyviais iš autorės asmeninio archyvo (pašnekovams pažadėta neatskleisti jų tapatybės); interviu su Edvardu Šiugžda aprašas: <http://www.visuomenesovietmečiu.tspmi.vu.lt/?s=%C5%A0iug%C5%BEda>, (2016-05-12).

¹⁸ Numerio egzemplioriaus kopija prieinama Genocido aukų muziejuje Vilniuje.

¹⁹ „Keturiasdešimt metų (1904–1944)“, in: *Aušra*, 1982, t. 7, Nr. 30, p. 199.

²⁰ Sigita Maslauskaitė, *op. cit.*, p. 119, 128.

²¹ *Ibid.*, p. 126.

mūsų²². XVII a. jis buvo vaizduojamas ir kaip dinastijos globėjas²³. Šv. Kazimierą „savuoju“ gal linkę buvo laikyti tie, kurie radikaliai ėmė reikšti savo politines aspiracijas – Lietuvos valstietija 1863 m. sukilimo metu; bent jau tai galėtų liudyti Povilo Reklaičio rastas, būtent šiuo laikotarpiu atsiradęs šv. Kazimiero pavaizdavimas sukilėliu valstiečio apranga²⁴. Karalaičio gerbimo europinės tradicijos dalis – jo luomiškumas: šv. Kazimieras keliamas pavyzdžiu jauniems kilmingiems vyrams²⁵ tais laikais, kai dar visiems buvo aišku, kad valdžios ir galios sritis – iš principo kilmingųjų vyrų reikalas.

Klausimas, kiek šv. Kazimiero vaizdinys ir vaizdavimas „savuoju“ būdingas labiau politinę galią turinčiųjų, negu kitiems visuomenės sluoksniams, lieka atviras. Aišku tačiau, kad vien šalies globėjo statusas (sustiprintas tradicinio jo vaizdinio antirusiškais motyvais) buvo politiškai reikšmingas ir skatino carų valdžią šv. Kazimiero kultą slopinti ar bent jau nupolitinti, užskleidžiant krikščioniško universalumo rėmuose, paliekant vien skaistaus, pamaldaus vaikino idealą²⁶. Nepaisant carų Rusijos atminties politikos ir tautinio herojiškumo sekularizacijos tarpukariu (kur tautinio didvyrio funkciją faktiškai monopolizavo Vytautas Didysis²⁷), ši tautiškai-herojiška motyvą, vaizduojant šv. Kazimierą, randa ir XX a. dailės, ir literatūros tyrėjai. Pavyzdžiui, Rima Malickaitė nurodo, kad praeito amžiaus poezijoje šventasis rodomas trimis vaizdais, tarp kurių tautiškai-herojiškas – ne „silpnesnis“ už kitus. Šv. Kazimieras – arba „baltasis Raitelis“ – Lietuvos gynėjas ir globėjas, arba skaistumo pavyzdys, arba asketiškas karalaitis, atsparus galios ir patogumo pagundoms²⁸.

²² *Ibid.*, p. 287–314.

²³ *Ibid.*, p. 187–190.

²⁴ Povilas Reklaitis, *Prarastosios Lietuvos pėdsakų beiškant: Straipsniai iš Lietuvos dailės ir kultūros istorijos, rašyti 1954–1990 m. Vokietijoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1999, p. 161.

²⁵ Sigita Maslauskaitė-Mažylienė, *Dzieje wizerunku św. Kazimierza od XVI do XVIII wieku*, p. 163–179.

²⁶ Paulius Subačius, „Du šv. Kazimierui skirti pamokslai“, in: *Šventasis Kazimieras istorijos vyksme: Įvaizdis ir refleksijos*, sudarė Paulius Subačius, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2006, p. 116.

²⁷ Alvydas Nikžentaitis, *Witold i Jagiełło: Polacy i Litwini we wzajemnym stereotypie*, tłumaczenie Irena Fedorowicz, Katarzyna Korzeniewska-Wołek, Kazys Linka, Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2000, p. 30–31.

²⁸ Rima Malickaitė, „Šv. Kazimieras XX a. poezijoje“, in: *Šventasis Kazimieras istorijos vyksme*, p. 122.

Šio straipsnio tikslas – atsakyti į klausimą, kaip šv. Kazimiero kaip tautinio herojaus įvaizdis kito ir/ar skleidėsi vėlyvuju sovietmečiu. Pasirinkta prieiga ir šaltinių pobūdis reikalauja atpažinti, kurios visuomenės kategorijos vaizdinius, vertybes ir socialinę atmintį analizuosiu. Sekant Czarowskiu reikia klausti: kas yra terpė/grupė, kuriam visuomenės sluoksniui priklauso žmonės, kuri leido sovietmečiu necenzūruotus leidinius. „Be išnašų“ galima pasakyti, kad tai inteligentija, nuo XIX a. pabaigos pretendavusi (sėkmingai) formuoti Lietuvos visuomenę, paverčiant ją modernia tauta. Dalį to formavimo proceso sudarė ir tebesudaro autoritetingas tautinių herojų ir antiherojų parinkimas ir pristatymas. Atrodo, kad aptariamuoju laikotarpiu šios inteligentijos atstovai konfliktavo su sovietine valdžia, o atsisakymas paisyti skelbiamo žodžio kontrolės reikalavimų buvo to konflikto svarbi apraiška.

Tokia socialinė problemos lokalizacija reiškia, kad pasirinktų šaltinių pagrindu galima tirti tik labai siauro, elitinio ir ideologiškai specifinio (radikalai antisovietinio) sluoksniu vaizdinius ir idėjas (jų tarpe šv. Kazimiero vaizdinį). Kiek jie paplito visuomenėje ir iš tikrųjų tapo „tautiniais“ (jeigu tai buvo postuluoama), o kiek, pavyzdžiui, šv. Kazimiero kultas buvo užmirštas arba silpo Lietuvos visuomenėje – pagrindžio spaudos analizė negali atsakyti.

Herojus greta herojų. Pačiame pirmame *Rūpintojėlio* numeryje, be jubiliejinės progos, buvo išspausdintas K. Tylenio slapyvardžiu pasirašytas straipsnis „Atsigręžkime į šventąjį Kazimierą“. Maždaug pusė teksto tenka nuogaštavimams, kad tauta, ypač jaunimas, jau nebepažįsta šv. Kazimiero, tačiau įdomesnis yra jo (gana netradicinis) pristatymas, būtent kaip tautos herojaus:

Mindaugas gebėjo sukurti Lietuvos valstybę. Gediminas stiprino ją, įkūrė sostinę Vilnių. Algirdas ir Kęstutis davė [...] pavyzdį ginant tėvynę nuo priešų. [...] Vytautas atvedė Lietuvos valstybę į Žalgirio pergalę ir pasaulinę šlovę. O karalaitis Kazimieras parodė visam to meto civilizuojam pasauliui, kad Lietuvos kunigaikščiai geba įvertinti, tobulai perimti krikščioniškas vertybes.²⁹

Svarbu nuo šio teksto pradėti ne vien todėl, kad jis yra chronologiškai pirmas, bet ir dėl jo turinio. „Normaliam“ aštunto dešimtmečio Lietuvos katalikui toks paveikslas galėjo būti neįprastas. Šventasis įkeliamas į pasaulietinį, istorinį-tautinį panteoną, kurio aktualumas ano meto dabarčiai

²⁹ K. Tylenis, *op. cit.*, p. 30.

pagrindžiamas politiniais argumentais: „XV a. jis [šv. Kazimieras] įrodė lietuvių visavertiškumą ir valstybinėje, ir dorovinėje, ir religinėje plotmėje. Ką įrodysime mes – XX a. lietuviai? Ar mūsų amžius liks Lietuvos istorijoje gėdos, ar garbės amžius?“³⁰ Iš šventojo jau nebelaukiama globos ar pagalbos, jis tapo politinio idealo (senosios kunigaikščių Lietuvos) komponentu, be jokios religinės (Dievo, išganymo, transcendencijos) dimensijos.

Panašų veiksma – šv. Kazimiero supasaulietinimą sugretinant su tik vienu (ir tikrai nešventu) valdovu, atlieka ir *Aušros* straipsnio „Keturiasdešimt metų (1904–1944)“ autorius. Tai istorinė apžvalga, skirta 1904–1944 m. Lietuvos istorijos laikotarpiui. Šv. Kazimiero personažas ten įterpiamas įvairiai gal dėl artėjančio jubiliejaus, o gal (kas šiaip būdinga *Aušros* istoriniams tekstams) siekiant parodyti lietuvių istorijos tęstinumą nuo seniausių laikų iki sovietmečio dabarties. Tam stilistiškai pasitelkiama „skaičių magija“:

Lietuvių tautos istorijoje skaičius 40 yra įsidėmėtinas. 40 metų buvo draudžiama mums spauda lotynų rašmenimis. [...] 1984 m., kai sukaks 40 m. nuo antrosios sovietinės okupacijos pradžios, švęsime šv. Kazimiero, Lietuvos karalaičio, 400 metų mirties jubiliejų, šis jubiliejus yra ypatingas, šv. Kazimieras yra simbolis lietuvių tautos pasipriešinimo rusams. Carų okupacijos laikais šv. Kazimiero šventė buvo uždrausta švęsti.

Kazimieras kaip šventasis ir Vytautas Didysis kaip valstybininkas yra du didžiausi lietuvių tautos sūnūs. Kai šventėme 500 m. Vytauto D. mirties jubiliejų (1930), buvome laisvi. Ar būsime laisvi 1984 m.? ³¹

Šv. Kazimiero asmenybės paminėjimo glaustumas ir trumpumas, o ir rašinio tema (naujausioji istorija) reikalavo iš autoriaus pateikti pačią herojiškumo esmę. Netradiciškai išryškinamas antirusiškas motyvas: minima ne stebuklinga šv. Kazimiero pagalba lietuvių kariams prie Polocko, o šalies globėjo kulto slopinimas carų Rusijoje. Panašiai, kaip ir pirmu atveju, atsiranda sugretinimas su Vytautu Didžiuoju. Netradicinis šv. Kazimiero „antirusiškumo“ įrodymas galėjo kilti tiesiog iš išmanymo stokos, o gal buvo pasirinktas, nuosekliai straipsnyje kuriant lietuvių tautos – aukos įvaizdį (irgi labai būdingą *Aušrai*), prie kurio laimėti (kad ir su dangiška pagalba) mūšiai niekaip nedera. Nenurodant jokių istorinių šv. Kazimiero nuopelnų, vien tik numanomą antirusiškumą, karalaitis parodomas greta Vytauto Didžiojo – „šventasis“ šalia „valstybininko“, tarsi jo sakralinis atšvaitas. Taip pavaizduotas šv. Kazimieras – jau ne tautos didvyris *per se*. Grįžtant prie

³⁰ *Ibid.*, p. 32.

³¹ „Keturiasdešimt metų (1904–1944)“, p. 199.

Czarnowskio pasiūlyto apibrėžimo – šiame vaizdinyje vien šv. Kazimiero įkūnijamos vertybės atrodo nepakankamos tautai vienyti.

Toks sugretinimas turi savo vaizdinių atitikmenų: Kaišiadorių katedros (baigta statyti 1932 m.) vitraže (pirmas kairėje nuo įėjimo) pavaizduotas šv. Kazimieras ir Vytautas Didysis. Abiejų personažų atvaizdai vienas į kitą labai panašūs, atpažįstama tik pagal atributiką. Šių dviejų tautos herojų sugretinimą galima rasti ir tarpukario tekstuose, pavyzdžiui, Panevėžio vyskupo Kazimiero Paltaroko (kuris pats buvo pamaldus savo globėjui) ganytojiškame laiške: „Katalikas mokytojas [...] kreips vaikų akis į tokius žmones, kaip Vytautas Didysis, kurs pats yra skelbęs krikščionybę, įsteigęs vyskupiją, pastatęs 33 bažnyčias; ar kaip šv. Kazimieras, ugdęs katalikų tikybą, slopinęs kitatikių klaidas“³².

Tenka vėl grįžti prie šventojo valdovo-krikštytojo vaizdinio. Šių dviejų herojų (šv. Kazimiero ir Vytauto Didžiojo) įvaizdžių tyrėjos Sigita Maslauskaitė ir Giedrė Mickūnaitė pastebi savo tiriamų asmenybių vaizdavimo panašumą į populiarių mūsų Europos dalyje šventojo valdovo-krikštytojo tipą: tai šv. Vladimiras Ukrainoje, šv. Steponas Vengrijoje, šv. Vaclovas Čekijoje, šv. Olafas Norvegijoje ir pan.³³ Vytautas Didysis, nors siejamas su Lietuvos krikštu – netapo šventuoju. Juo buvo pripažintas Kazimieras, bet jis nebuvo valdovas-krikštytojas. Tik šiuos du įvaizdžius sudėjus kartu galima įžiūrėti šio herojaus – šventojo valdovo-krikštytojo tipo visavertį atkartojimą Lietuvoje.

Kronikos leidėjai sau būdingu faktografiniu stiliumi paaiškino, kodėl carinės Rusijos valdžia šv. Kazimiero kultą riboja³⁴. „Kazimieras šventas iš dangaus atėjo, / kurį žalnieriai ant oro regėjo. / Paskui eidami taip gudus patrėmė, / verkiančius žmones iš nevalios ėmė“, – cituoja iš senų „kantičků“ pažymėdami, kad carų laikais cenzoriai braukė šį posmą iš giesmyių, o dabar sovietai panašiai cenzūruoja Lietuvos globėjo hagiografiją. „Taip giedojo mūsų protėviai, minėdami 1655 metų rusų antplūdį Lietuvon“, – aiškino giesmės prasmę straipsnio autorius. Nekeliant klausimo dėl šio aiškinimo

³² Kazimieras Paltarokas, *Gyvenimo bruožai: Atsiminimai. Vyskupo Kazimiero Paltaroko gimimo 130-osioms metinėms*, parengė Bronius Antanaitis, Elena Neniškytė, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2005, p. 107.

³³ Giedrė Mickūnaitė, *Vytautas Didysis: Valdovo įvaizdis*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla 2008, p. 263–264; Sigita Maslauskaitė, „Królewicz Kazimierz, patron Polski i Litwy – święty władca“, p. 119, 128.

³⁴ „Šv. Kazimiero 500 metų mirties jubiliejaus iškilnių atgarsiai“, in: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 8, Nr. 62, Chicago: Lietuvos Kronikos Sajunga, 1987, p. 111–112.

istorinio tikslumo ar vienprasmiškumo (vaizdas atitinka 1518 m. stebuklo prie Polocko vaizdą), svarbu tai, kad šv. Kazimieras čia vaizduojamas kaip tautos herojus ir tautos globėjas (globėju tiesiog ir vadinamas), pasitelkiant tradicinius vaizdinius, kur (kitaip negu cituotuose pavaizdavimuose *Rūpintojėlyje* ir *Aušroje*) jo herojiškumas savarankiškas, nepildomas ir neįprasminamas kitų herojų atvaizdais.

Karalaičio herojiškumo vaizdavimui svarbus išlieka pasakojimo, kuriame jo atvaizdas įkomponuotas, kontekstas ir žanras. Dvi pirmos citatos (iš *Rūpintojėlio* ir *Aušros*) paimtos iš rašinių, kurių siekis – išsamiai parodyti Lietuvos istoriją. Herojai – tik jos elementai. *Kronika* laikėsi savotiško istorizmo ir nesiekė siūlyti sintetinio istorijos pasakojimo, o tik sukurti jungtį-analogiją su XIX a., retoriškai sugretindama sovietų valdžią su carizmu. Toks palyginimas, siekiant paneigti sovietų valdžios legitimumą naudojant jos pačios skelbiamus vertinimus (būdingas pagrindžio spaudoje), atneša tačiau akcentų perkėlimą: aktualinamas ne pats šventasis-herojus, o konkretus jo kulto raidos momentas.

Kazimieras – valdovo (ir piliečio) idealas

Šventumo nedraugai ne kartą bando pažeminti Kristų ir jo šventuosius sekėjus. Ir mūsų garbingąjį Globėją Kazimierą [...]. Jie sako – karalaitis Kazimieras buvo silpnas, paliegėlis. [...] Kazimiero laikų dokumentai skelbia ką kitą: jaunas Kazimieras pasižymėjo retais gabumais ir anuomet buvo laikomas inteligentiškiausiu, šviesiausiu jaunuoliu visos Europos valdovų šeimose. [...]

Dvidešimtmetis jaunuolis Vilniuje pavadavo savo tėvą, karalių Kazimierą, Lietuvos valstybės reikaluose. Paskui, tėvo pavestas, dvejus metus valdė Lenkiją, kur parodė daug sumanumo ir tvirtumo. [...] nemėgo pataikūnų, griežtai baudė savavaliaujančius pareigūnus, o nedorus, neklaužadas ir apsileidėlius šalindavo iš vietų. Jaunam Kazimierui gyvam esant nebuvo išleista nė vieno įstatymo, varžančio valstiečių teises.³⁵

Taip pamokė tikinčiuosius Lietuvos vyskupai 1983 m., ragindami juos pasirengti šv. Kazimiero mirties jubiliejui. Tai polemėnis, gal net gynybinis tekstas, kontrvaizdas, priešpriešinantis šv. Kazimiero kaip gero valdovo įvaizdį sovietinės propagandos skleidžiamai jo karikatūrai. Polemikoje kartu slypi ir realybės kritika. Kelios pastraipos prieš šv. Kazimiero apoloģiją vyskupai tą kritiką išsakė atvirai: „Mūsų įstaigose, fabrikuose, ūkiuose ir kituose kolektyvuose (neišskiriant nė mokslo ir meno šventovių) apstu

³⁵ „Gerumo metai“, [vyskupų laiškas pasirengimo šv. Kazimiero jubiliejui metams], in: *Rūpintojėlis*, 1983, Nr. 19, p. 820.

nesklandumų, pykčio, keršto, intrigų, įtarinėjimo. Netrūksta mėgėjų savąją darbo našumą krauti ant svetimų pečių, sukta naudotis kitų darbo vaisiais, per kitų galvas kopti į tarnybines aukštumas³⁶. Atidus skaitytojas ar klausytojas (laiškas buvo skirtas skaityti iš sakyklų), susipažinęs su visu laiško turiniu, suprastų, kad šv. Kazimieras valdydamas tokių dalykų nebūtų leidęs.

Tuo metu savilaidoje sklido 1954 m. parašyta Kazimiero Paltaroko knygelė *Karalaitis šventasis Kazimieras*³⁷, autoriaus pildoma ir koreguojama, tad cirkuliavo skirtingi jos variantai. Kai kurių proginių ganytojiškų laiškų posakiai buvo tiesiog paimti iš Paltaroko knygelės. Iš čia paimta ir žinia, kad šv. Kazimieras buvo ne tik pamaldus, asketiškas, bet ir gabus, reiklus sau ir pavaldiniams „valdininkas“ ir kad puikiai tvarkė karaliaus jam patikėtus valstybės reikalus³⁸.

Nesitaikstančio su pareigūnų pataikavimu, apsileidimu ir savivale šventojo karalaičio idealas ryškiai kontrastavo su niūria vėlyvojo sovietmečio korupcijos ir karjerizmo realybe. Vyskupai perėmė istorinį šv. Kazimiero asmenybės vaizdavimo motyvą (gero, teisingo valdovo), bet jį iš esmės suaktualino savo laikmečiui. Poleminiai vaizdinio bruožai išreiškė sovietinės Lietuvos politinės-socialinės tikrovės vertinimą ir dar daugiau: šv. Kazimiero biografija buvo priešpriešinta kaip alternatyva sovietiniam istorijos naratyvui. Pavyzdžiui, vyskupai pabrėžė, kad šv. Kazimieras neleido „varžyti valstiečių teisių“, paneigdami pamatinį, faktiškai – steigiamąjį sovietų Lietuvos mitą: engiamų visuomenės klasių išvadavimą nuo išnaudotojų, kurių tarpe visuomet buvo Katalikų Bažnyčia³⁹. Savo epochos „brandžioju, jaunu valstybininku“ ir gabiu, ryžtingu valdovu šv. Kazimieras rodomas Lietuvos vyskupų konferencijos išleistame ir legaliai publikuotame *Katalikų kalendoriuje-žinyne*⁴⁰. Taip jį pristato ir pagrindinė *Viltis* jubiliejinio numerio (1984, Nr. 3) straipsnyje „Šv. Kazimiero biografija“.

³⁶ *Ibid.*, p. 819.

³⁷ Kazimieras Paltarokas, *Karalaitis šventasis Kazimieras*: Mašinarštis, Vilnius, 1954; Kazimieras Paltarokas, *Karalaitis šventasis Kazimieras*, Vilnius: Danielius, 2010. Dėkoju dr. Arūnui Streikui už nuorodą.

³⁸ *Ibid.*, p. 26–27, 34–35.

³⁹ Šio naratyvo kanoną sukurs dar Juozas Žiugžda; žr., pvz., *Reakcinė katalikų dvasiškija – amžinas lietuvių tautos priešas: Istorinė apžvalga*, Vilnius: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvos istorijos institutas, 1948. Po to jį nuosekliai taikė (žinoma, modifikavus pagal temą) Jonas Aničas beveik visuose savo antibažnytiniuose darbuose.

⁴⁰ „Tyras gyvenimas“, in: *Katalikų kalendorius-žinynas. 1984 (A)*, Kaunas-Vilnius: Lietuvos Vyskupų Konferencija, 1984, p. 99–102.

Bažnyčios hierarchai, tituluodami šventąjį „mūsų visų“ globėju⁴¹, faktiškai pretendavo „apibrėžti“ tautą – šventojo globojamą bendruomenę (taigi nusakyti, kas tie „mes visi“). Tai įskaitoma atpažinus moralinių pamokymų adresatus. Karalaitis idealizuojamas kaip tas, kuris valdydamas tarnavo⁴², o iš tikrovės kritikos išvedama pozityvi programa. Siūloma, kad „pasaulį taisyti visuomet reikia pradėti nuo savęs“ ir kviečiama siekti gerumo bei santarvės šeimoje, rodyti gailestingumą (pavyzdžiui, slaugant ligonius) ir mandagumą. Universalus vertybinių pamokymų repertuaras rodo, kad šv. Kazimieras keliamas sektinu pavyzdžiu ne vien sąmoningiems katalikams. Panašiai skamba ir paraginimai, siejami su šv. Kazimiero valstybininko ir gero valdovo vizija: „Gavusieji atsakingas pareigas visuomenėje, kad ir nedidelėje darbo bendruomenėje, [te]nesiekia kuo daugiau naudos sau ištraukti, o naudojasi platesnėmis galimybėmis kitais rūpintis, jiems gerą daryti“⁴³. „Atsakingos pareigos visuomenėje“ retai tekdavo praktikuojantiems katalikams, tad „mes visi“, esantys Kazimiero globoje, – tai „lietuvių tauta“ ne mažiau negu „Lietuvos Bažnyčia“, o „gero valdovo“ idealu siūloma sekti „mums visiems“. Tai bene labiausiai pilietiškas ir šia prasme netipiškas pareiškimas Lietuvos pogrindžio spaudoje, visiškai nukreiptas į visuomenės „čia ir dabar“ tikrovę, nors įvilktas į istorinius rūbus. Įdomu, kad vyskupai taip parodė šv. Kazimiero personažą visuomenei Atgimimo priešaušryje, kai ji („mes visi“) pareikalavo sau politinės galios...

Tą patį vyskupų laišką išspausdino ir *Viltis* (1983, Nr. 2). Šv. Kazimiero mirties jubiliejui skirtame numeryje (1984, Nr. 3) *Vilties* leidėjai trumpai nupasakojo trijų laiškų, kuriuos vyskupai paskelbė tikintiesiems rengiantis šiam jubiliejui, turinį. Ketvirtas, paskutinis (jubiliejinis) laiškas rodo šv. Kazimierą būtent kaip tautos herojų, atkartojant jo idealizuotą vaizdą, brėžiamą trijuose ankstesniuose laiškuose. „Kilniausi žmonės – didvyriai, šventieji – peržengia laiko ribas“, – sakoma laiške apie šv. Kazimierą. Šiame laiške „peržengiantis laiko ribas“ šv. Kazimieras tampa „mūsų amžininku“ ir reprezentuoja aktualias vertybes:

Kazimieras aktualus mūsų amžiui, nes sujungė savyje gilų maldos gyvenimą su plačiu valstybiniu visuomeniniu veikimu. Jis mūsų amžininkas, nes vertino mokslą ir stropiai jo siekė. [...] jis parodė, kad ir valstybinių reikalų kūryje, prabangos ir malonumų aplinkoje, įmanoma gyventi pagal Kristaus Evangeliją, vadovautis evangeliniu broliškumu, kuklumu, *demokratiškumu* [kursyvas mano, –

⁴¹ „Gerumo metai“, p. 821.

⁴² *Ibid.*, p. 820.

⁴³ *Ibid.*, p. 821.

K. K.] Kaip gi reikia mums šiandien tikrų krikščionių, šeimų tėvų ir įvairių bendruomenių vadovų, kuriems vadovauti – reiškia garbingai tarnauti!⁴⁴

„Pilietiškojo“ šv. Kazimiero vaizdavimas būdingas tik hierarchų laiškam. Šio žanro tekstai paprastai skleidžiami kitaip – skaitomi iš sakyklų. Toks gana netipiškas rašinių parinkimas gali reikšti, kad patys leidėjai neturėjo išmanymo kaip visapusiškai pavaizduoti Lietuvos globėją ir tiesiog „įdėjo“ vyskupų laiškus. Galima spėti, kad necenzūruojamai periodikai augant kiekybiškai, kito ir jos vaidmuo – nuo pasipriešinimo išraiškos vis labiau link informacijos sklaidos įrankio. Tokį vaidmenį atliko pogrindžio žurnalai, kuriuose buvo pateiktas vyskupų laiško turinys prieš 1987 m. jubiliejų, nesutrumpintas Religijų kultų įgaliotinio⁴⁵. Nepaisant konkrečių motyvų ir leidybinių sprendimų, skelbiant šiuos dokumentus pogrindžio spaudoje, bažnytinės vyresnybės balsas buvo įtrauktas į inteligentijos sukurtą elitinę necenzūruotos spaudos terpę.

Kiekvienai iš tų grupių – inteligentijai ir hierarchams – buvo būdingas kitoks šv. Kazimiero kaip lietuvių tautos herojaus (globėjo) vaizdavimas. Pirmai grupei – statiškas, suistorintas Vytauto Didžiojo pasaulietinis *alter ego*, „valdovas“ kitų valdovų-herojų aplinkoje. Toks buvo tautiška (nacionalistiškai) nusiteikusių inteligentų-katalikų šv. Kazimieras. Antrajai – valdovo-piliečio, kuris perkeliamas „čia ir dabar“, pasitelkiant istorinius, tradicinius siužetus ir juos perinterpretuojant. Tai – Bažnyčios vadovų skleidžiamas „oficialus“ vaizdinys. Abiem vaizdiniam būdinga intriguojanti šv. Kazimiero „demilitarizacija“, pavyzdžiui, neeksponuojami jo „kariniai“ stebuklai. Kaip nurodo Malickaitė, šv. Kazimiero kariškumas buvo aktualinamas dar tarpukaryje⁴⁶. Šių motyvų atsisakymas įdomus tuo, kad jis teikė Lietuvos globėjui ryškių antirusiškų atspalvių, kurie pogrindžio spaudoje, atrodytų, turėjo būti aktualūs, nes bent jau dalis žurnalų leidėjų savo politinio antirusiškumo neslėpė.

⁴⁴ „Lietuvos vyskupai ir vyskupijų valdytojai šv. Kazimiero jubiliejui“, in: *Viltis*, [Kaunas], 1984, Nr. 3, [puslapių numeracija neįskaitoma]. To paties laiško tekstas išspausdintas: *Katalikų kalendorius-žinyas*. 1984 (A), p. 131–135.

⁴⁵ Taip atsitiko su vyskupų kreipimusi rengiantis Lietuvos krikšto jubiliejui 1987 m. *Kronika* ir *Viltis* paskelbė visą, necenzūruotą laiško variantą. Vietos, kurias įgaliotinis reikalavo iš teksto pašalinti, buvo pažymėtos; žr. „Lietuvos vyskupų ir vyskupijų valdytojų raštas kunigams ir tikintiesiems“, in: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 9, Nr. 68, Chicago: Lietuvos Kronikos Sąjunga, 1989, p. 9–12; Idem, in: *Viltis*, [Kaunas], 1985, Nr. 4, [puslapių numeracija neįskaitoma]; egzempliorius saugomas kun. Prano Račiūno kolekcijoje (*VUIB RS*, f. 187, b. 2184/4).

⁴⁶ Rima Malickaitė, *op. cit.*, p. 122.

Karinių asociacijų, atrodo, vengė net ir tie autoriai, kurie nestokojo žinių apie šventąjį. Keturi gerai pasirengę pašnekovai (Algirdas Patackas, Petras Kimbrys, Edvardas Šiugžda, Algirdas Saudargas, Povilas Meškauskas) *Viltyje* (1985, Nr. 4) bandė apibūdinti lietuviškąjį šventumą⁴⁷. Tris aptariamus lietuviško šventumo pavyzdžius – šv. Kazimierą, Mykolą Giedraitį ir Jurgį Matulaitį – Patackas bandė suderinti su senovės indoeuropiečių religine-luomine sistema (kur atpažįstamas žynių, karių ir žemdirbių „šventumas“). Dabar tokios interpretacijos mažiau suprantamos, anuomet jos buvo madingos ir lieka įdomios kaip epochos dėmuo. Pašnekovas šv. Kazimierą mato braminų-žynių-mokytojų kastos atstovu, „nes [jis] gyveno grynai dvasinį gyvenimą“, o ne riterių-karių-kšatrijų atstovu, nors pagal kilmę ir biografiją bei vaizdavimo tradiciją toks sugretinimas gal būtų buvęs labiau įtikinamas. Taigi vėl „demilitarizacija“.

Baltiškasis šv. Kazimieras – skaistusis tarp skaisčiųjų. Maslauskaitės-Mažylienės studijoje parodyta, kaip skaistybės tema buvo nuo pat pradžių būdinga šv. Kazimiero vaizdavimui, tačiau jos vieta kitų temų tarpe skyrėsi pagal epochas ir socialinę aplinką. Skaistumas, kaip jau minėta, darė Kazimiero šventumą universaliu ir dėl šios dorybės jis buvo keliamas idealu Nyderlanduose ar Italijoje Naujaisiais laikais⁴⁸. Vyskupas Kazimieras Paltarokas, šv. Kazimiero kulto skleidėjas ir praktikas, karalaičio karingumą siejo būtent su skaistybe, vadindamas jį „nekaltybės karžygiu“. Paltarokas nubrėžė vaizdą, aiškiai sietiną su šv. Jurgio (šventojo-kario) vaizdiniu, kai ragino jaunimą: „Kovodamas su garuojančiu aistrų slibinu, atsidusk į skaistybės globėją [šv. Kazimierą]“⁴⁹.

Kai kuriuose Lietuvos pogrindžio periodiniuose leidiniuose ši dorybė taip pat ryški vaizduojant lietuvių dangiškąjį globėją, tačiau vaizdavimas – labai netradicinis. Skaistumas priskiriamas Kazimierui ne kaip universali dorybė, o kaip tautinis bruožas. Jubiliejinė *Viltis* (1984, Nr. 3) atskirame straipsnyje atpasakojo ganytojiškus laiškus, kuriuose hierarchai išdėstė trejų metų pasiruošimo šv. Kazimiero 500-osioms mirties metinėms programą⁵⁰.

⁴⁷ „Lietuviško šventumo beiėskant“, in: *Viltis*, [Kaunas], 1985, Nr. 4, [puslapių numeracija neįskaitoma]; perspausdinta: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 3, p. 91.

⁴⁸ Žr. Sigita Maslauskaitė-Mažylienė, *Dzieje wizerunku św. Kazimierza od XVI do XVIII wieku*, p. 150–155, 163–178.

⁴⁹ Kazimieras Paltarokas, *Karalaitis šventasis Kazimieras*, p. 107.

⁵⁰ „Pasirengiant šv. Kazimiero 500 metų mirties jubiliejui (Lietuvos vyskupų laišškai tikintiesiems)“, in: *Viltis*, [Kaunas], 1984, Nr. 3, [puslapių numeracija neįskaitoma]. Už galimybę pasinaudoti leidinio kopija dėkoju Genocido aukų muziejui Vilniuje.

Nuo 1981 m. buvo paskelbti iš eilės Eucharistijos, Tyrumo ir Gerumo metai. Iš atpasakojimo ir citatų aišku, kad tyrumas buvo suprantamas kaip skais-tybė – tradicinė krikščioniška dorybė. Ji ir parodoma kaip vertybė, kurios šv. Kazimieras nuosekliai ir tikslingai siekė – vyskupai jį apibūdina kaip „herojiško tyrumo pavyzdį“. Kartu skais-tybė priskiriama lietuviams kaip „sava“ dorybė:

Mūsų tautos dvasia, per paskutinius šešis amžius [neįskaitoma] krikščionybės ir besireiškianti mūsų liaudies dainose spindi tarp kitų tautų drovumu, skais-tumu. Laikykimės ir toliau, kai mums svetimas bet koks nešvankumas, meilės nupiginimas, smilkymas kūniškumui, o savas – jausmų tyrumas ir grožis. Ne heteros kūniškumas, o Marijos nekaltumas mus žavi, ir jis turi nugalėti.⁵¹

Svetimo ano meto eiliniam katalikui žodžio *hetera* pavartojimas (lie-tuvių kalboje prigijęs atitikmuo iš kitos klasikinės kalbos) padeda atsekti hierarchų minties šaltinį – Antaną Maceiną⁵². Tikėjimas išskirtiniu lietuvių drovumu atrodo giminingas baltofilškoms to meto tendencijoms katalikų terpėse, kurias atstovavo, pavyzdžiui, Algirdas Patackas⁵³. Šios terpės ideo-logija – dar viena neiširta nuo valdžios nepriklausomo sovietmečio mąs-tymo (ir veikimo) sritis.

Vilties redaktoriai atrinko būtent tą ištrauką (greičiausiai laikydami ją svarbia ir adekvačia) tiksliai pacitavimui. Vaizduojama lietuvių tauta – skaistūs ir negarbinantys kūniškumo, kuriems tyrumas-skaistumas yra „savas“ (įgimtas?), tuo tarpu šv. Kazimieras „skaistumą pasiekė patvaria kova“, – sakoma perpasakojančiame rašinyje. Tad lietuviai kaip įgimtą savas-tį turi dorybę, dėl kurios šventajam karalaičiui teko kovoti ir nugalėti save.

Dar ryškiau šios dorybės sutautinimas matomas rašinyje, kuriame šv. Kazimieras tik minimas: „Krikščionybė ir skaista (Atsiliepiant į Lietuvos Vyskupų Konferencijos aplinkraščių kunigams „Naujųjų Kanonų nuostatai dėl Santuokos Sakramento“)⁵⁴. Tai savo epochą liudijantis tekstas, kur ly-giomis teisėmis cituojamos lietuvių liaudies dainos ir Naujasis Testamentas, o greta – Bažnyčios Tėvai, Maceina ir Vydūnas. Straipsnyje „Krikščionybė ir

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Antanas Maceina, „Moters pavergimas“, in: Antanas Maceina, *Mintys, apmąstymai*, parengė Mindaugas Bartninkas, Vilnius: Eugrimas 1998, p. 306.

⁵³ Žr., pvz., Aleksandras Žarskus, Algirdas Patackas, *Virsmų knyga*, Kaunas: Kauno tautinės kultūros centras, 2002. Paskutinis pakartotas leidimas – 2013 m., prieinama taip pat internete: http://www.vydija.lt/Virsmu_knyga.pdf.

⁵⁴ „Krikščionybė ir skaista (Atsiliepiant į Lietuvos Vyskupų Konferencijos aplinkraščių kunigams „Naujųjų Kanonų nuostatai dėl Santuokos Sakramento“), in: *Viltis*, [Kaunas], 1986, Nr. 5, [puslapių numeracija neįskaitoma].

skaista“ polemizuojama su vienu sakiniu, paimtu iš aplinkraščio kunigams, kurį autoriai mini pavadinime ir į kurį nori „atsiliepti“: „viena iš meilės pareigų – noriai atsiliepti, kai kita šalis pageidauja intymumo“. Straipsnio autoriai aiškina, kodėl šis teiginys – netinkamas: „Mus, šventojo Kazimiero tėvynainius skaudina [šis] sakiny“, tačiau tolesnis pagrindimas jau nesiejamas su šventuoju: „Mums, lietuviams, tiesioginiams taurios ir skaisčios baltų tautos ainiams, turintiems gilią etinę kultūrą, netinka dvasiniai lėkšta Vakarų moralė. Ji tinka tik materializmu persisunkusiems ir dvasiniai ištižusiems“⁵⁵. Po kelių puslapių autoriai pasako, kokia santuokinė moralė tinka lietuviams: „Drištame pareikšti mintį, kad aukščiau minėtąją formuluotę mūsų, lietuvių katalikų atveju reikėtų sugriežtinti ir pakeisti tokia: intymus bendravimas yra doras tuo atveju, kai jis atlieka savo paskirtį, t. y. kai juo siekiama pradėti kūdikį“⁵⁶. Po vienkartinio šv. Kazimiero paminėjimo argumentacijos pradžioje, jis sugrįžta straipsnio pabaigoje, keliant užduotis, visų pirma kunigams, kad tokie „sugriežtinti“ reikalavimai galėtų būti išpildyti: „Priminti Lietuvos katalikams, šventojo Kazimiero, skaistybės didvyrio tautiečiams jų pašaukimą – būti šviesnešiais skaisotos srityje visam krikščioniškajam pasauliui“. Kitame punkte reikalaujama, kad kunigai ir jaunimas „gilintųsi į [...] Rasos šventę“⁵⁷.

Šių dviejų šv. Kazimiero paminėjimų kontekstas (rašinio pradžioje ir užsklandoje) gali rodyti labiau retorinį negu turinį autorių motyvą – kalbėti viršesniesiems (hierarchams) jų vertybių ir sąvokų kalba. Taip lyg netyčia iškilo visai nauja lietuvių tautos herojaus konstrukcija: šv. Kazimieras – tautos didvyris, nes pasiekė iš pagoniškosios lietuvių kultūros kylančią skaistybės dorybę. Tai, regis, būtų buvęs ir naujas bruožas šv. Kazimiero gerbime. Jeigu, kaip apibrėžė Czarnowskis, tautinis herojus turi būti tautai „vienas mūsų“ ir „įkūnyti tautai svarbias, būdingas vertybes“, tai šioje vizijoje lietuviams šv. Kazimieras yra herojus, nes buvo skaistus, kas esą būdinga vos ne išimtinai (senovės) lietuviams, taigi – ne vien katalikams. Įdomu, kad skaistybės kaip „lietuviškosios“ dorybės laikymosi reikalaujama ne tik iš nesusituokusiųjų (kaip buvo tradiciškai), bet ir iš lietuvių-sutuoktinių.

Toks šv. Kazimiero vaizdavimas pagrindžio periodikoje buvo retas to meto vyraujančių tautos herojų vaizdinių paraštėje. Jis gali būti įdomus

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ *Ibid.*

kaip retas universaliala laikomos moralinės vertybės sutautinimo pavyzdys. Anthony D. Smithas, nacionalizmo raidos ir apraiškų įvairovės žinovas, nurodo gausybę kultūros elementų (kalbą, kilmę, „aukso amžių“, kraštovaizdį, religiją), kurie skirtingose tautose tapo simboliški⁵⁸, tačiau neteko rasti kokios nors dorybės sutautinimo.

Kur dingo Baltasis Raitelis? Rengiantis 1987 m. Lietuvos krikšto jubiliejui, kai šv. Kazimiero mirties minėjimai jau buvo iki galo išskambėję, necenzūruojamoje periodikoje pasirodė rašinių, kuriuose galima įžiūrėti Lietuvos herojų-šventųjų panteono projektą. Ten šv. Kazimieras ir dėl chronologijos, ir dėl „statuso“ (oficialaus Bažnyčios pripažinimo šventuoju) buvo pirmasis šalia palaimintuoju laikomo Mykolo Giedraičio ir (anuomet dar tik) Dievo tarno vysk. Jurgio Matulaičio. Greta vardijami ir Bažnyčiai bei Lietuvai nusipelnę asmenys, pavyzdžiui, Motiejus Valančius, Antanas Baranauskas, Maironis, Stasys Šalkauskis, Antanas Maceina ir kiti⁵⁹. Herojišką panteoną kėlė Bažnyčios hierarchai, nuosekliai pristatydami Lietuvos istorijos viziją nuo Mindaugo laikų, ryškiai poleminę oficialiosios (sovietinės) atžvilgiu. *Kronika* paskelbė šio laiško tekstą, paryškindama tas vietas, kurias Religijų reikalų tarybos įgaliojimas reikalavo išbraukti. Būtent jose pirmoje vietoje išvardyti šie trys šventieji (nors du – dar nekanonizuoti oficialiai): šalia šv. Kazimiero Mykolas Giedraitis ir vysk. Jurgis Matulaitis. 1985 m. liepa datuojamas *Kronikos* numeris vėl rodė šv. Kazimierą ir palaimintuoju laikomą Mykolą Giedraitį kartu: „[slopinamas] liaudies troškimas iškilmingai minėti garbingų tautos sūnų – šventojo Kazimiero ir Palaimintojo Mykolo Giedraičio 500 metų mirties jubiliejus“⁶⁰. Rodos, kauniškės *Vilties* terpę trijų lietuviškų šventųjų projektas įtikino labiausiai (o gal ten jis ir atsirado). Šis laikraštis skyrė apie 50 puslapių ilgam (jau minėtam) pokalbiui lietuviškojo šventumo tema. Ten šv. Kazimieras, Mykolas Giedraitis ir Jurgis Matulaitis pristatyti kaip lietuviškojo šventumo pavyzdžiai, aptartos jų asmenybės, kulto sklaidos galimybės, su jais susijusios aktualios prasmės ir istoriniai dalykai⁶¹.

⁵⁸ Anthony D. Smith, *Myths and Memories of the Nation*, New York: Oxford University Press, 1999; žr. ypač du straipsnius šiame rinkinyje: „National Identity and Myth of Ethnic Descet“ ir „Nation and Ethnoscape“.

⁵⁹ „Lietuvos vyskupų ir vyskupijų valdytojų raštas kunigams ir tikintiesiems“, p. 12.

⁶⁰ „Palaimintojo Mykolo Giedraičio jubiliejaus atgarsiai“, in: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 8, Nr. 67, Chicago: Lietuvos Kronikos Sąjunga, 1987, p. 388.

⁶¹ „Lietuviško šventumo beieškant“.

Tuo tarpu artėjo 1988-ieji, kai cenzūra realiai nustojo veikti, tad ir „po-grindžio“ spauda pamažu neteko prasmės⁶². Herojiškumo projektai užleido vietą scenarijui, kurį meistriškai ir sparčiai rašė pats politinis gyvenimas. Iš privalomos užmaršties buvo pasišauktos ir tuoj pat tautiškai heroizuotos sovietinės agresijos aukos, žuvusios su ginklu rankoje ar kitaip. Šv. Kazimiero relikvijų sugražinimas į atšventintą Vilniaus katedrą 1989 m. kovą dabar atrodo kaip neatskiriama šio scenarijaus dalis. Sausio 13-osios tragedijos tautinis herojiškumas idealiai atitinka Czarnowskio apibrėžimą, bet tyrėją palieka iki šiol kiek nedrąsų ir sutrikusį.

A HEAVENLY GUARDIAN AND/OR A NATIONAL HERO?
THE IMAGE OF ST CASIMIR IN THE UNDERGROUND
PERIODICAL PRESS OF THE 1970S AND 1980S

Katarzyna Korzeniewska

Summary

The paper analyses the image of St Casimir as it is reflected in the Lithuanian underground periodical press of the 1970s and 1980s. The analysis rests on the definition of a national hero proposed by Stefan Czarnowski in 1919. The aim of the analysis was to check if St Casimir was depicted as a national hero in the periodical press of the period discussed, how and from what historical, symbolical or other elements this image was built, and whether it had other variants. At least three variants of depicting St Casimir as a national hero can be recognized: (1) the historical variant, which was characteristic of the authors of the underground press and representatives of the intelligentsia, (2) the 'civic' variant, which was disseminated by the hierarchy of the Roman Catholic Church, and (3) the 'Balt' variant, linking St Casimir to the pre-Christian images of Lithuanian history. It should be emphasized that these three types emerged as elitist in the environment of the intelligentsia, while the research material did not make it possible to establish whether it had taken root in other layers of society. Therefore these types can be seen as projects of revival and actualization of St Casimir's cult that was 'triggered' by two anniversaries (St Casimir's death and Christianization of Lithuania) celebrated in the 1980s.

⁶² Arūnas Streikus, „Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2004, Nr. 1 (15), p. 62–63.